

5. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนรูปแบบใหม่ (New Community) หรือชุมชนเสมือนจริง (Virtual Community)

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่ เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาเทคโนโลยีและปัญหาของสังคมสมัยใหม่ที่ทิศความซับซ้อนและรุนแรงขึ้น การพิจารณาปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหามีอาจจำกัดอยู่ในบริมณฑลของชุมชนที่มีอาณาเขตภูมิศาสตร์เล็กๆ ได้เพียงลำพัง เพราะบางปัญหาก็เกิดจากอิทธิพลภายนอกซึ่งบางครั้งการแก้ไขต้องการการรวมกลััง ความร่วมมือ และทรัพยากรจากภายนอกชุมชน (ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคนอื่น ๆ, 2543) ชุมชนในรูปแบบใหม่จึงมีลักษณะที่หลากหลายมากขึ้นในปัจจุบัน ทำให้ความเป็นชุมชนสามารถขยายได้อย่างกว้างขวางและครอบคลุมมิติอื่นมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบัน ที่ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศได้ขยายขอบเขตในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในทุกมุมโลก มาสนองผู้บริโภคได้อย่างมากมาย รวดเร็วและทันท่วงที ชุมชนในรูปแบบใหม่นี้มีลักษณะเป็นชุมชนไร้พรมแดน คือสามารถหรือผู้ที่สนใจสามารถเข้าร่วมได้โดยไม่จำกัดหลักแหล่ง หากระบบเทคโนโลยีสารสนเทศครอบคลุมถึงอาจเป็นชุมชนกลางอากาศ ซึ่งอาศัยการติดต่อสื่อสารของบุคคลผ่านวิทยุกระจายเสียง ระบบโทรศัพท์ขั้นพื้นฐานและระบบโทรศัพท์เคลื่อนที่ เช่น รายการวิทยุชุมชน “ร่วมด้วยช่วยกัน”* “สถานีวิทยุ จส.100” หรือชุมชนไซเบอร์ เป็นต้น ในที่นี้จะยกตัวอย่างชุมชนไซเบอร์ (เนื่องจาก สถานีวิทยุ จส.100** เป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว) เพื่อให้เข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนรูปแบบใหม่ยิ่งขึ้น

ชุมชนไซเบอร์สเปซ* (Cyberspace Community)** คำว่าไซเบอร์สเปซหมายถึง อาณาบริเวณหรือพื้นที่เสมือนจริง (virtual reality) ที่เชื่อมโยงบุคคลต่าง ๆ เข้าด้วยกัน โดย

* สถานีวิทยุร่วมด้วยช่วยกัน เน้นการนำเสนอปัญหาชุมชนและแนวทางแก้ไข การสะท้อนปัญหา แสดงความคิดเห็น ร้องเรียน ขอความช่วยเหลือ แจ้งเหตุร้าย โดยเป็นศูนย์กลางในการประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ในการร่วมกันแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยจะออกอากาศที่คลื่นความถี่วิทยุ FM. 96 MHz

** สถานีวิทยุ จส.100 ทำหน้าที่ในการประสานงานด้านจราจร เสนอและรายงานข่าวเกี่ยวกับการจราจร โดยอาศัยความร่วมมือจากผู้ใช้ถนนทั้งถนนในการรายงานสภาพจราจร หรืออุบัติเหตุต่างๆ ที่เกิดขึ้น และประสานงานไปยังหน่วยงานที่รับผิดชอบ

***ไซเบอร์สเปซ เป็นศัพท์ที่เริ่มใช้ในนวนิยายวิทยาศาสตร์ประเภทเสมือนจริง (virtual reality) ของวิลเลียม กิบสัน (William Gibson) และพัฒนาอย่างสูงการอินเตอร์เน็ต เพื่ออธิบายถึงอาณาบริเวณหรือพื้นที่เสมือนจริง ซึ่งเชื่อมโยงบุคคลต่าง ๆ เข้าด้วยกันโดยผ่านสื่อสารที่อธิบายด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ (ปาริชาติ วัลย์เสถียร, 2543)

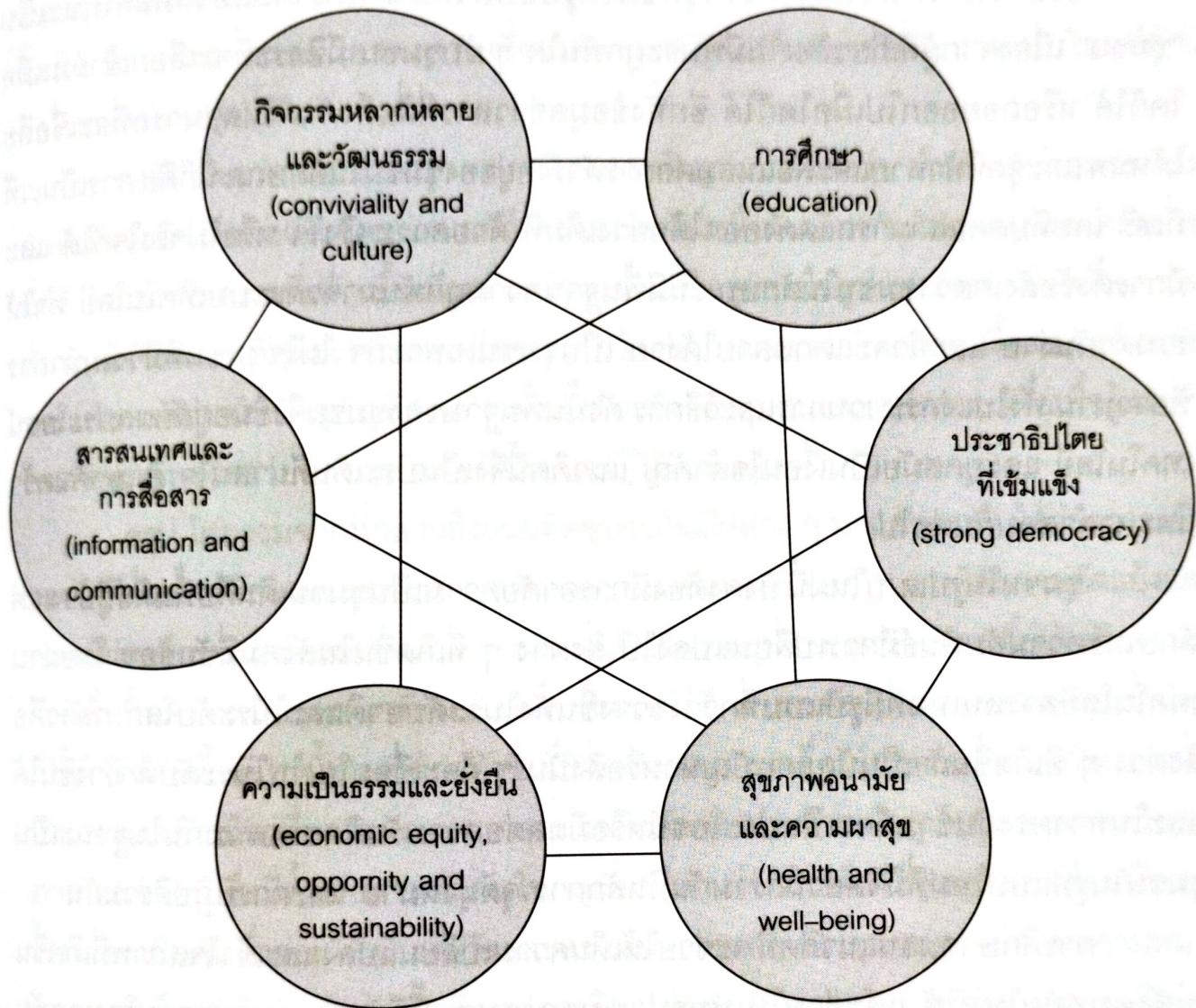
ผ่านสื่อกลางคือระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ การเกิดขึ้นของชุมชนไซเบอร์สเปซก็เป็นผลมาจากการที่บุคคลซึ่งมีทักษะพื้นฐานในการใช้คอมพิวเตอร์ สามารถติดต่อสื่อสารสนทนาแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันได้อย่างอิสระผ่านระบบอินเทอร์เน็ตในลักษณะแบบวิธีการ เช่น การส่งข้อความผ่านจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ (E-mail), การสนทนาออนไลน์, โปรแกรมแชท (Chat), โปรแกรมสนทนา, การแสดงความคิดเห็นผ่านทางเว็บบอร์ดต่างๆ บนหน้าเว็บไซต์, ฯลฯ จนเกิดการรวมตัวรวมกลุ่มกันขึ้นผ่านการติดต่อสื่อสารและใช้อินเทอร์เน็ตเป็นสื่อหลักในการสื่อสารในลักษณะกลุ่มหรือชุมชน จากการศึกษาของพีระ ลิวัฒ (2542) พบว่าชุมชนไซเบอร์ ในปัจจุบันกำลังมีสถานภาพเป็นที่สนใจและได้รับการยอมรับมากขึ้นในปัจจุบัน เพราะมีการเกิดขึ้นของเครือข่ายอินเทอร์เน็ต เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะใหม่ ที่เป็นความสัมพันธ์ที่พัฒนาเป็นการร่วมกิจกรรมทั้งในและนอกเครือข่ายอินเทอร์เน็ต จะพัฒนาเป็นชุมชนที่มีศักยภาพในการที่จะส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือ ร่วมใจกันในกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ยิ่งไปกว่านั้นในการวิจัย สายชล บูรณกิจ (2541) ที่ศึกษาบทบาทของเว็บไซต์ไทยพบว่าเว็บไซต์ไทยมีบทบาทที่สำคัญคือ บทบาทในการเชื่อมโยงประสานสังคม (social integration and correlation) และก่อให้เกิดปรากฏการณ์ขยายฐานของสังคม (social expansion) และการถ่ายทอดวัฒนธรรม (cultural transmission)

จะเห็นได้ว่าการเกิดขึ้นของชุมชนในรูปแบบใหม่ จึงต้องอยู่บนพื้นฐานของความร่วมมือ ด้วยสำนึกของพลเมืองและสามารถเข้ามามีส่วนร่วม/ร่วมรับผิดชอบต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม โดยไม่จำกัดเพศ วัย เชื้อชาติ ศาสนา การศึกษา ฐานะทางสังคม เศรษฐกิจ ฯลฯ โดยมีระบบเทคโนโลยีสารสนเทศทำหน้าที่ในการเชื่อมโยง/ร้อยรัดความเป็นชุมชนไว้ การเป็นแหล่งข้อมูลที่ทันสมัยที่สามารถรับรู้ เข้าถึงและร่วมกันกำหนดทิศทางแนวทางการพัฒนาสังคมได้อย่างเสรีและเป็นประชาธิปไตย (ดูภาพประกอบ 2.18) นอกจากนี้ยังจะนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบใหม่ๆ (Jones, 1998) เช่น

- 1) การสร้างสรรค์โอกาสสำนับการศึกษาและเรียนรู้เรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม
- 2) การสร้างสรรค์โอกาสและทางเลือกใหม่ สำนับการพัฒนาประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ที่ทุกคนมีความเท่าเทียมและเสมอภาคกันในการแสดงความคิดเห็น
- 3) เป็นช่องทางสำนับการสร้างวัฒนธรรมและวิถีชีวิตใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นในสังคม
- 4) สามารถทำให้มนุษย์ปฏิสัมพันธ์กันได้ และก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่เรียกว่ามิตรภาพบนคอมพิวเตอร์ (computer friendship)

ดังนั้น สามารถสรุปคุณลักษณะของชุมชนในรูปแบบใหม่หรือชุมชนสมัยนี้จึงได้ ดังนี้ (Schuler, 1996) 1) **จิตสำนึก** (conscious) เป็นคุณลักษณะที่สำคัญที่สุด เพราะในชุมชนรูปแบบนี้สมาชิกในชุมชนมีความตื่นตัวและตระหนักรู้สูง (high degree of awareness)

ต่อประเด็นและปัญหาต่างๆ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมโดยรวม เช่น ด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม การเมือง 2) หลักการและจุดมุ่งหมาย (principles and purpose) ต้องอยู่บนหลักความเสมอภาค (equity) และยั่งยืน และ 3) การปฏิบัติการ (action) ที่สามารถยืดหยุ่น (flexible) และปรับเปลี่ยน (adjustment) ได้ตามสถานการณ์

ภาพที่ 2.18 ลักษณะความเป็นชุมชนรูปแบบใหม่
(Schuler, 1996)

ชุมชนในรูปแบบใหม่ เป็นชุมชนที่กลุ่มคนอาจจะได้พบกันโดยตรงหรือไม่ก็ตาม แต่มีโอกาสสื่อสารกันด้วยถ้อยคำภาษา และความคิดผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์ ชุมชนแบบนี้ มีข้อดีกว่าชุมชนแบบอื่นตรงที่ว่า ไม่มีอดีตเกี่ยวกับเพศ อายุ เทื้อชาติ สีผิว ผ่านพันธุ์ รูปร่าง หน้าตา เสียงพูด อาภัปภิริยาของสมาชิกชุมชนสมัยนี้จะเป็นเครื่องมือที่เชื่อมโยงผู้ที่มีความสนใจร่วมกันเข้าด้วยกัน ในชุมชนแบบเดิมเราจะรู้จักผู้คนต่อเมื่อได้พบปะหน้าตา และต้อง

คอบน้ำสามารถกับผู้คนจำนวนไม่น้อยกว่าที่จะพบผู้ที่มีความสนใจในเรื่องบางเรื่องเหมือนกับเรา แต่ในชุมชนประเทาที่เราสามารถเข้าถึงแหล่งที่เราสนใจได้อย่างทันที นอกจากนี้ยังมีข้อดีคือช่วยคัดสรรกลั่นกรองข้อมูลที่จำเป็นและทันสมัย โดยไม่ต้องเก็บรวบรวมไว้มากมาย เช่น แต่ก่อน (Rheingold, 1998 อ้างถึงใน ปริชาติ วัลย์เสถียร และคนอื่น ๆ, 2543)

อย่างไรก็ดี มีข้อห่วงดึงว่าชุมชนในรูปแบบใหม่นี้ ไม่น่าจะถือว่ามีลักษณะเป็น “ชุมชน” เนื่องจากผู้ที่เกี่ยวข้องไม่มีพันธุ์ผูกพันใด ๆ กับชุมชน มีอิสระที่จะเลือกเข้าร่วมเมื่อใดก็ได้ หรือถอยออกไปเมื่อใดก็ได้ อีกทั้งข้อมูลข่าวสารที่สืบถึงกันก็ไม่สามารถที่จะเชื่อถือได้หมด และจุดที่ทำลายและล่อแหลมต่อการดำรงอยู่ของชุมชนในลักษณะนี้ก็คือ การเป็นเวทีที่เสรี โดยที่บุคคลสามารถแสดงออกได้อย่างเต็มที่ ด้วยความจริงใจ หรือไม่จริงใจก็ได้ และมีการตั้งข้อสังเกตว่าชุมชนในลักษณะนี้มีพื้นฐานความผูกพันมาจากการบบเทคโนโลยี ทำให้รวมตัวกันง่าย และน่าจะแตกสลายได้ง่าย เป็นชุมชนเฉพาะกิจ ไม่ใช่ชุมชนที่มีวัฒนาการที่ยาวนาน ทั้งในแง่กระบวนการและวิธีการ ดังนั้นพื้นฐานของชุมชนจึงขึ้นอยู่กับผลประโยชน์เทคโนโลยี และบุคคลสมัยเป็นเงื่อนไขสำคัญ แนวคิดนี้จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจ ศึกษาด้านครัวและหากำดอบกันต่อไป

ชุมชนในรูปแบบใหม่นี้ ยังคงต้องมีการอาศัยความเป็นชุมชนเดิมคือพื้นที่อยู่บ้าง แต่ลักษณะความสัมพันธ์มีการเปลี่ยนแปลงไป สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมที่ซับซ้อน โดยผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศที่มีรูปแบบที่กว้างขวางขึ้นทั้งในระดับชาติและในระดับโลก กล่าวคือ สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นถ้าเป็นปัญหา ปัญหาหรือสิ่งนั้น ๆ ก็จะเชื่อมโยงไปในระดับที่กว้างขึ้นได้ และในทางตรงกันข้ามก็จะเป็นประโยชน์หรือมีผลต่อความรับผิดชอบร่วมกันในฐานะเป็นชุมชนในรูปแบบใหม่ที่มีจิตสำนึกร่วมกันมีหลักการ จุดมุ่งหมาย และการปฏิบัติร่วมกัน

การศึกษาชุมชนแนวคิดนี้ จะช่วยให้เห็นความเปลี่ยนแปลงและเข้าใจสภาพที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยใหม่ได้ และช่วยให้เห็นรูปแบบของชุมชนที่มีความหลากหลายโดยอาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศ ที่เชื่อมโยงเครือข่ายของผู้คนเข้าด้วยกัน ด้วยความที่มีวัตถุประสงค์และความสนใจร่วมกัน หรือเป็นศูนย์การสื่อสารที่ทำให้ผู้คนที่ผ่านเข้ามาในเครือข่ายได้มีโอกาสแลกเปลี่ยน และแบ่งปันความรู้ ประสบการณ์ร่วมกันโดยความร่วมมือทางเทคโนโลยีที่เชื่อมโยงในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับภูมิภาค จนถึงระดับโลก แต่ในขณะเดียวกันความเป็นศูนย์การสื่อสาร หรือเครือข่ายชุมชนในรูปแบบนี้ สามารถในเครือข่ายมีข้ออ่อนคือไม่มีข้อภาวะผูกพัน ข้อต่อรอง หรือมีความพร้อมในเรื่องของข้อเท็จจริงร่วมกัน แต่ถ้ามีวัตถุประสงค์และสุภาพรับผิดชอบ และการทำกิจกรรมร่วมกัน

ชุมชนในรูปแบบใหม่นี้ ทอนนีส์ (Tonnies อ้างถึงใน อาริยา เศวตamar, 2542) กล่าวว่า เป็นความสัมพันธ์แบบป้าเจก มีการแข่งขัน มีการคิดคำนวนฐานของประโยชน์ และอยู่บนพื้นฐานทางกฎหมาย ซึ่งพบได้ในสังคมเมือง หรืออุตสาหกรรมสมัยใหม่ที่อาศัยเทคโนโลยี ความสัมพันธ์แบบนี้อาจสูญเสียความเป็นธรรมชาติ สัมผัสของความเป็นมนุษย์ และการเก็บหนุนของสมาชิก แต่การสร้างความเป็นชุมชนใหม่จึงไม่ใช่การรื้อฟื้นธรรมชาติ ชุมชนแบบดั้งเดิม หากเป็นการผสมผสานความเชื่อแบบเก่าที่มีคุณค่าและการพัฒนาระบบที่ก้าวต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง

อาริยา เศวตamar (2542) กล่าวถึงชุมชนในรูปแบบใหม่ว่า สำหรับผู้นำชุมชนและนักพัฒนาแล้ว ความเป็นชุมชนหมายถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชนและเครือข่าย ที่กว้างขวาง กิจกรรมที่สร้างขึ้นเป็นการสร้างความเป็นชุมชนในรูปแบบใหม่ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ยุติธรรมและเครือข่ายที่กว้างขวางมากกว่าในอดีต เพื่อสอดคล้องกับกระแสการพัฒนาในปัจจุบัน ที่ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่าย หรือเพื่อรู้เท่าทัน การเขื่อมโยงเครือข่ายของเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ไร้พรมแดน

สรุป โดยรวมจากที่กล่าวถึงแนวคิดชุมชนในมิติต่าง ๆ มาแล้วจะเห็นได้ว่าความเป็นชุมชนมีได้หลายลักษณะ แต่ละลักษณะก็มีความแตกต่างกันออกไป ภายใต้ความขัดแย้งและความไม่ชอบธรรมเชิงโครงสร้างต่าง ๆ ในสังคมที่ทวีความรุนแรง ชุมชนส่วนหนึ่งได้ปรับตัวและกำลังรื้อฟื้นความเป็นชุมชนกลับมาในหลากหลายวิถีทาง และพัฒนาความเป็นชุมชนขึ้นใหม่ ที่ไม่ยึดติดกับพื้นที่เท่านั้น แต่ได้ก่อตัวขึ้นเป็นกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบต่าง ๆ เป็นความเคลื่อนไหวที่หลากหลายจากการรวมตัวกันของประชาชนในรูปกลุ่ม/องค์กรเครือข่ายภาคประชาชน ซึ่งมีทั้งการรวมตัวกันในกลุ่มอาชีพ หรือประเด็นปัญหาร่วม หรือเครือข่ายเชิงนิเวศ เป็นต้น ซึ่งช่วยให้เห็นพลวัตและความหลากหลายของชุมชน การนิยามความหมายของชุมชนซึ่งแต่เดิมยึดติดกับพื้นที่ มาสู่การนิยามในความหมายใหม่ ๆ หรือเกิดการผลิตใหม่ของ “ความเป็นชุมชน” ได้ในหลายระดับ ซึ่งความเป็นชุมชนนี้ “ไม่ได้มีลักษณะที่หยุดนิ่งตายตัว ขึ้นอยู่กับพลวัตของสังคมในแต่ละยุคแต่ละสมัย เป็นการก่อรูปขึ้นมาของกลุ่มชนทางสังคม ต้องมีการเคลื่อนไหวตลอดเวลา ว่ารูปใดเหมาะสมกับเงื่อนไขสถานการณ์อย่างไร หรือแม้กระทั่งชุมชนเป็นเรื่องของการสร้างพื้นที่หรือหน่วยที่เรียนอยู่ซึ่ง “พื้นที่” ในที่นี้อาจไม่ได้แปลว่า เป็นพื้นที่ทางกายภาพหรือทางภูมิศาสตร์ แต่หมายความว่า เป็นพื้นที่ของหน่วยความสัมพันธ์ อย่างไรก็ตามไม่ว่าสังคมจะพลวัตทั้งแนวตั้งและแนวอนไปในลักษณะใดก็ตาม ชุมชนก็ยังมีความสำคัญในฐานะที่เป็นพื้นที่แห่งความร่วมมือกันของมวลสมาชิกในการสร้างสิ่งที่ดีงามให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนและสังคมโดยรวม ความเป็นชุมชนจึงมีได้หลายลักษณะ แต่ละ

ลักษณะก็แสดงออก สะท้อนถึงอัตลักษณ์ (identity) ของ “คน” ที่เกage เกี่ยวกับรัดเพื่อกระทำการในสังคม

จากข้อสรุปดังกล่าวจะเห็นได้ว่า “ชุมชน” มีนัยและความหมายที่เป็นไปตามพลวัต หรือกระแสของสังคมขึ้น แต่ถ้าพิจารณาอย่างถ่องแท้จะพบว่า บรรดานักวิชาการ นักพัฒนา หรือ ผู้คนที่ให้ความหมายของคำว่า “ชุมชน” ล้วนต่างให้ความหมายที่สอดคล้อง กับความรู้ ทัศนคติ และหรือผลประโยชน์ของตน ดังนั้น ความเป็นชุมชนล้วนมีการเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา การจำกัดคำนิยามของคำว่า “ชุมชน” ไว้ในแนวใด แนวหนึ่งย่อมจะขาดความหลากหลาย หรือความไม่เข้าใจในความเป็นชุมชน และถ้าพิจารณา สรุปความสำคัญโดยรวมก็จะเห็นว่า ความเป็นชุมชนก็ยังคงมีจุดเน้นเรื่องของความสัมพันธ์ และความเกี่ยวกันของเพื่อนบุษย์ในระดับต่าง ๆ อยู่ดี และไม่สามารถปฏิเสธ ข้อเท็จจริงไปไม่ได้ เพราะสังคมมนุษย์อย่างไร ๆ ก็จะปฏิเสธปัจจัยความสัมพันธ์ของคนใน สังคมไปไม่ได้

บทสรุป

ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนในบทนี้ จะอธิบายองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชน อันได้แก่ ความหมายหรือคำจำกัดความของชุมชนที่หลากหลายในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งบางครั้ง ที่ต้องปรับเปลี่ยนไปตามสภาพของสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่ขับขันของสังคม ตลอดจนลักษณะที่สำคัญที่เกี่ยวกับชุมชนยกตัวอย่างเช่น องค์ประกอบของชุมชน โครงสร้าง และสมาชิกของชุมชน ความสัมพันธ์ชุมชน ภารกิจหน้าที่ของชุมชน หรือแม้กระทั่งประเพท ของชุมชนที่มีการปรับเปลี่ยน หรือมีการเพิ่มเติมองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากข้อค้นพบในงานวิจัย ต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่นักวิชาการหรือนักพัฒนาต้องเข้าใจและรู้ทันสภาพของความเป็นชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้ เพราะองค์ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นชุมชนดังกล่าว จะไป เชื่อมโยงสัมพันธ์กับวิธีการศึกษาชุมชน (เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา) และเทคนิคการศึกษา ชุมชนในบทที่ 5 และ 6 ขัดเจน ซึ่งโดยข้อเท็จจริงแล้ว บทต่าง ๆ ในหนังสือเล่มนี้จะมี ความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน เชื่อมโยงกันทุกบท เช่น การเปลี่ยนแปลงของชุมชนเป็น อย่างไร การศึกษาชุมชนสามารถอาศัยแนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนในบทที่ 3 และ 4 (แนวคิดและทฤษฎีชุมชนศึกษาในระดับมหภาคและจุลภาค) เป็นแนวทางในการสร้างกรอบ แนวคิดและการใช้วิธีการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในบทที่ 7 นาร่วมกับเคราะห์หลังจากได้ ข้อมูลที่ศึกษา เป็นต้น